

КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ГЛОБАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

CULTURE AS THE BASIS OF NATIONAL LAW AND GLOBAL DIALOGUE

Мерник А.М., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Цвєткова П.В., студентка І курсу факультету слідчої та детективної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто вплив культури на право як вагомий чинник, який формує національні правові системи. Автори аналізують такі світоглядні концепції як культурний релятивізм, етноцентризм та ксеноцентризм, визначаючи їх основні переваги та недоліки в контексті глобалізації, міжкультурної взаємодії та міжнародного права. Особлива увага приділяється культурному релятивізму як основі для розвитку демократичних стандартів, толерантності та підтриманню ефективного міжкультурного діалогу у сучасному світі. Автори наголошують, що культурний релятивізм дозволяє зменшити кількість міжнародних конфліктів, сприяє міжнародній співпраці та формуванню спільних міжнародних цінностей. Водночас автори застерігають, що прояви надмірної терпимості у межах релятивістського підходу можуть призвести до моральної байдужості, розмивання етичних орієнтирів та втрати культурної самобутності окремих спільнот. Також розглянуто етноцентризм як чинник консолідації нації, що допомагає досягти патріотизму, згуртованості та єдності спільноти, однак за умов радикалізації здатен призвести до таких негативних наслідків як ксенофобія, дискримінація, нетерпимість, порушення прав людини та може викликати певні складнощі у міжнародному діалозі. Ксеноцентризм, натомість, автори представляють як характерну рису пострадянських суспільств, зокрема України, що виникла внаслідок недовіри до власної культури, знецінення традицій та ідеалізації іноземного, що, в свою чергу, може перешкоджати становленню національної правосвідомості. Автори підкреслюють, що обидві крайнощі, як етноцентризм, так і ксеноцентризм, можуть мати негативні наслідки, тоді як найбільш конструктивним підходом є досягнення балансу між цими світоглядними концепціями. У статті автори акцентують увагу на важливості гармонізації культурних орієнтирів для збереження національної ідентичності, захисту культурної спадщини та забезпечення ефективної міжнародної комунікації на основі поваги, рівності, взаєморозуміння та усвідомлення багатогранності й унікальності культурного розмаїття.

Ключові слова: культура, культурний релятивізм, етноцентризм, ксеноцентризм, міжкультурний діалог, самоідентифікація, самобутність, міжнародна співпраця, глобалізація.

The article considers the influence of culture on law as a significant factor that forms national legal systems. The authors analyze such worldview concepts as cultural relativism, ethnocentrism and xenocentrism, identifying their main advantages and disadvantages in the context of globalization, intercultural interaction and international law. Particular attention is paid to cultural relativism as the basis for the development of democratic standards, tolerance and the maintenance of effective intercultural dialogue in the modern world. The authors emphasize that cultural relativism reduces the number of international conflicts, promotes international cooperation and the formation of common international values. At the same time, the authors warn that manifestations of excessive tolerance within the relativistic approach can lead to moral indifference, erosion of ethical guidelines and loss of cultural identity of individual communities. Ethnocentrism is also considered as a factor of consolidation of the nation, which helps to achieve patriotism, cohesion and unity of the community, but under the conditions of radicalization it can lead to such negative consequences as xenophobia, discrimination, intolerance, violation of human rights and can cause certain difficulties in international dialogue. Xenocentrism, on the other hand, is presented by the authors as a characteristic feature of post-Soviet societies, in particular Ukraine, which arose as a result of distrust of one's own culture, devaluation of traditions and idealization of a foreign one, which, in turn, can prevent the formation of a national legal awareness. The authors emphasize that both extremes, both ethnocentrism and xenocentrism, can have negative consequences, while the most constructive approach is to achieve a balance between these worldview concepts. In the article, the authors emphasize the importance of harmonizing cultural guidelines for preserving national identity, protecting cultural heritage and ensuring effective international communication based on respect, equality, mutual understanding and awareness of the diversity and uniqueness of cultural diversity.

Key words: culture, cultural relativism, ethnocentrism, xenocentrism, intercultural dialogue, self-identification, identity, international cooperation, globalization.

Постановка проблеми. У сучасному світі культура подекуди постає як джерело суспільних конфліктів та моральних дилем, і як глобалізаційний чинник в житті кожного окремого індивіда та кожної нації відіграє вагомий роль: слугує проявом неповторності пройденого певним народом історичного шляху, що в свою чергу тягне за собою особливості формування певного світогляду та цінностей.

Національні правові системи формуються під впливом культури, зокрема саме так знаходять своє вираження цінності та моральні уявлення (про добро і зло, справедливість і несправедливість), ставлення до прав і свобод, рівень впливу релігії та інше. Вона зокрема виступає підґрунтям для створення законодавства та, в першу чергу, Конституцій (в тих країнах, де вона є), оскільки одним з джерел права в такому випадку неодмінно виступатимуть традиції чи релігійні переконання, що укорінилися з плином часу.

Це робить кожну націю по своєму самобутньою та особливою, навіть у контексті національної правової системи, але в той же час слугує джерелом проблем у міжнародній

комунікації. Культура може слугувати одночасно засобом інтеграції та дезінтеграції, впливаючи на процеси як в середині окремої спільноти так і на міжнародному рівні.

Стан дослідження. Дослідженням поставленої проблематики займалися такі вчені, як Х. Йегане. В статті «Is the Universal declaration of human rights culturally universal? A modernization theory perspective» [1] розглядається взаємозв'язок між культурними цінностями та Загальною декларацією прав людини через призму теорії модернізації і наголошується на тому, що Загальна декларація прав людини відбиває культурні цінності розвинених економік. В свою чергу цінності традиційних та релігійних суспільств можуть суперечати положенням задекларованим.

У статті Д. Суніга «How many worlds are there? One, but also many: Decolonial theory, comparison, reality» [2] розглядається рух сапатистів, які проводять заходи боротьби за конституційного закріплення прав корінних народів Мексики. У статті наголошується, що навіть такі рухи можуть мати свої етичні орієнтири для соціального та екологічного процвітання у контексті впливу на сучасну політичну теорію.

Стаття Дж. Баюо «Indigenous african philosophy as a paradigm for health and social care research: a philosophical and methodological discussion» [3] заглиблюється у особливості африканських філософських концепцій та наголошує на важливості визнання можливості її існування для досягнення всебічного розуміння.

Мета. Дослідити позитивні та негативні сторони концепцій культурного релятивізму, етноцентризму, ксеноцентризму та проаналізувати їхній вплив на глобальний діалог.

Виклад основного матеріалу. Культурний релятивізм – це концепція, за якою погляди, цінності та дії особи слід розглядати крізь призму культури цієї особи, а не іншої культури. Згідно з культурним релятивізмом, усі культури слід трактувати як рівні, незалежно від ступеня їхнього розвитку; цінності кожної з них відносні і виявляють себе тільки в рамках цієї культури [4]. Культурний релятивізм є явищем цілком закономірним у сучасному мультикультурному світі, пронизаному міграційними процесами та зростаючою міжкультурною комунікацією, що, у свою чергу, лише укріплює і посилює формування єдиного світового простору. Такий підхід дозволяє враховувати певні особливості індивіда чи спільноти, сам по собі він розвиває толерантність, терпимість, повагу до різноманіття. В свою чергу наслідком діалогу між різноманітними культурами є помітне зменшення конфліктів міжнародного рівня, зокрема й в окремих регіонах.

Міжкультурний діалог сприяє обміну досвідом та міжнародній співпраці. Співпраця у політичному аспекті проявляється у покращенні дипломатичних відносин, якості та дієвості переговорів чи мирних угод як засобів врегулювання конфліктів, об'єднання в певні організації (НАТО, ЄС, ОБСЄ, ООН та інші), встановлення загальноприйнятих цінностей, сприяння спільним ініціативам. В економічному аспекті: встановлення глобальної мети боротьби з бідністю, інвестиції, фінансова підтримка, створення особливих торговельних просторів. У культурно-освітньому та науково-технічному аспекті: освітні програми та обміни студентами (наприклад: Erasmus+), спільні культурні заходи, мистецькі проекти, популяризація національних традицій та мов, проведення спільних досліджень.

В контексті права, слід зазначити, що прояви аспектів культурного релятивізму можна спостерігати у Європейській конвенції з прав людини, яка покликана захистити фундаментальні права та свободи людини незалежно від належності до певної групи, забезпечити демократичні стандарти у державах-учасниках. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) є уповноваженим суб'єктом судового контролю за дотриманням цих прав, рішення якого обов'язкові для членів Ради Європи. Суд застосував доктрину «меж свободи розсуду» (margin of appreciation), щоб дозволити державам визначити, як імплементувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Ця доктрина передбачає загальну прихильність до прав людини і культурного різноманіття [5, с. 113].

Як бачимо, ані поняття культурного релятивізму, ані означуване ним явище не несуть у собі загрози чи негативні наслідки для носіїв культури та власне культур. Однак тут існує і небезпечний аспект, оскільки релятивізм може призвести до межової терпимості, навіть стосовно аномальних у межах будь-якої культури речей, зрештою байдужості, що може негативно вплинути на загальний моральний рівень суспільства [6, с. 8].

Важливим для кожного індивіда є процес усвідомлення себе частиною певної культури чи нації, власне цей процес називається самоідентифікацією. Глобалізація, міграція, різноманітні кризи, технологічний вплив, внутрішній конфлікт між традицією та сучасністю для сучасного покоління значно ускладнюють процес самоідентифікації, через це є загроза втрати культурною самобутності, а надмірний релятивізм лише погіршуватиме ситуацію.

Перед світом наразі стоїть достатньо складна проблема, що полягає у конфлікті через неприйняття загальноприйнятих норм. Промовистим прикладом є Іран, що досі є однією з держав-членів ООН, країна досі не підписала Конвенцію про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979 р.). Хоча іранський парламент ухвалив законопроект про приєднання до конвенції у травні 2003 року, проте даний законопроект був відхилений після відправлення до Ради опікунів, яка відповідає за затвердження нового законодавства в країні. Вищезазначена Рада посиляється на нечіткі релігійні суперечності, перебуваючи під тиском з боку консерваторів в уряді. Встановлено, що національне законодавство країни містить багато бар'єрів для жінок щодо доступу до основних прав у таких сферах, як працевлаштування, шлюб та громадянство [7].

Етноцентризм – це тенденція дивитися на світ насамперед з точки зору власної культури. Частиною етноцентризму є переконання, що власна раса, етнічна чи культурна група є найважливішою або що деякі або всі аспекти її культури перевершують ті, що інші групи. Деякі люди просто назвуть це культурним невіглаством [8]. З такої точки зору власна культура індивіда сприймається ним як центр Всесвіту, звісно, це має як позитивні так і негативні наслідки.

Людина, вихована в етноцентричному середовищі має менше складнощів з самоідентифікацією, в свою чергу це сприяє консолідації певної спільноти (від родин, навчальних закладів, релігійних конфесій до націй та народів). Єдність спільноти у правовому контексті призводить до більшої узгодженості поглядів кожного громадянина навколо користі власному народу, прийняття рішень корисних в першу чергу для власної країни.

Будь-який народ може стабільно розвиватись лише за умови поваги до своєї культури та цінностей. Такі погляди часто впливають на виховання патріотичності, що за своєю сутністю є почуттям, яке проявляється у любові до Батьківщини, готовності відстоювати її інтереси та подекуди навіть йти на деякі жертви. Він може мати різні прояви як от український досвід боротьби за незалежність (зокрема законодавче підвищення рівня патріотизму у кризових ситуаціях) або японський досвід поваги до традицій.

Позиція етноцентризму безперечно вигідна для самого етносу тим, що спільнота визначає власне місце як центральне серед інших народів, зберігає і посилює власні культурні риси і культурну ідентичність – етноцентризм охороняє і зберігає культурну самобутність народу [6]. Такі спільноти вміють правильно презентувати з найкращих боків свою країну на міжнародній арені.

Проте етноцентризм може перетворитися на небезпечне явище, яке несе в собі загрозу для добробуту співіснування різних етнічних груп. Що ж буде, якщо у суспільстві пануватимуть крайні форми етноцентризму? Це може призвести до:

- 1) дискримінації та ксенофобії, тобто вороже ставлення до «інших»;
- 2) ускладнення міжнародного діалогу (як у культурному так і в дипломатичному аспекті);
- 3) упереджене ставлення до інших культур, що заважає об'єктивно оцінювати та переймати їхній досвід у певних питаннях;
- 4) перешкоджання глобалізації.

Розглядаючи етноцентризм важливо згадати також протилежне йому поняття – ксеноцентризм. За своєю сутністю це схвальне ставлення та надання переваги продуктам, ідеям, цінностям, культурним зразкам інших народів [9]. Це поняття характеризувало/є загалом пострадянські країни, серед яких і Україна.

Історичні умови в яких жили народи СРСР характеризувались жорстким тоталітарним режимом, в якому завжди пропагувалась першість у всьому, значно обмежувались

контакти з зовнішнім світом, характерна «закрита» модель корупції, тобто неформальні зв'язки витісняли механізм прозорості, характерною була другосортність усіх культур окрім російської.

Проте з наближенням до розпаду СРСР слабшав режим, і зростала економічна криза: збільшувався дефіцит товарів, зокрема продуктів харчування. Однією з причин розпаду держави можна розглядати аварію на Чорнобильській атомній електростанції, яка стала показовим прикладом для народів, що радянські технології далеко не мають «першості» і більш того, керівництво країни зовсім не дбає про екологічну безпеку і життя людей. Коли населення почало контактувати з іншими країнами, очевидною стала згубна дія пропаганди.

Пострадянським країнам у спадок залишилися застарілі технології і велика економічна криза. У випадку України ще і велика кількість озброєння, яке вона не була в змозі утримувати, через що почалися процеси «продажу» зброї. Одним з безпосередніх наслідків цього стало підписання Будапештського меморандуму за яким Україна добровільно відмовилася від ядерної зброї в обмін на безпекові гарантії, які в подальшому були порушені та зумовило війну Російської Федерації проти України (розпочата у 2014 році).

Великий обсяг реформ, яких Україна потребувала, не могли бути реалізовані одразу, а ті з них що проводилися не давали потрібного результату через недовершеність і некомплексність, а часом приносили нові негативні тенденції, як от велика приватизація, через що багато державного майна опинилось в руках олігархів без користі для держави. Саме в неможливості проведення ефективної економічної реформи в Україні після розпаду радянського союзу вбачає причину подальших негативних процесів в Україні і Маргарет Тетчер [10]. Власне така картина переходу до незалежності стала шокуючою для населення, яке до цього було піддано пропаганді, тому більшість почала зневажати свою культуру та прагнути до іншої, це знайшло вияв зокрема і в масовій міграції, у пошуках кращого життя.

Ксеноцентризм з одного боку спрощує комунікацію з іншими культурами, відкритість до нових ідей та досвіду, прагнення до змін, проте має низку негативних факторів:

- 1) приниження власної культури як наслідок нав'язування другосортності рідної культури;
 - 2) викликає залежність від іноземних стандартів, в Україні і досі можна простежити залежність від імпортованих товарів, хоча місцеві можуть бути не гіршими або навіть кращими за якістю. Фактично це необґрунтована недовіра до всього вітчизняного;
 - 3) послаблення національної ідентичності, відчуження від своєї культурної спадщини, це створює розрив між культурною самосвідомістю та реальністю, що гальмує розвиток нації;
 - 4) відтік грошей за кордон та ослаблення підтримки українського бізнесу;
 - 5) вразливість громадськості щодо маніпуляцій, пропаганди та інформаційних війн.
- Ситуація дещо змінилась після Революції Гідності, а згодом початку повномасштабної війни, що призвело до переосмислення цінності власної культури: масовий пере-

хід на українську мову, підтримка українського бізнесу, зростання патріотизму та інше.

На міжнародній арені ксеноцентризм може негативно впливати на сприйняття такої країни іншими суб'єктами права через комплекс меншовартості, зокрема нерівноправне партнерство, ігнорування інтересів та інше.

Радикальні прояви будь-якого з цих культурних поглядів несуть велику шкоду або для міжнародної комунікації, або для національної самобутності, саме тому найкращим рішенням є баланс, «золота середина», яких можна досягнути таким чином:

- 1) визнання різноманіття без абсолютизації – повага до інших культур без виправдання порушень базових правових та етичних норм, прав людини;
- 2) патріотизм без шовінізму – готовність служити власній країні, любов до неї, але не ставити її вище за інші держави;
- 3) відкритість до альтернативного досвіду без знецінення свого – сприймати та раціонально переймати досвід який підходить і відкидати той, що не підходить, при цьому не знецінюючи власний.

Міжнародна рівна співпраця та міжкультурний діалог – співпраця на основі взаємної вигоди, вміння презентувати власну країну та поважати інші, сприяння міжкультурному діалогу акцентуючи увагу на спільному та з повагою (у розумних межах) ставитись до відмінного, сприяння освіті, яка надає знання про інші культури, історію, релігії та інше.

Висновок. Отже, культурний релятивізм як концепція на міжнародному рівні повинна слугувати зменшенню конфліктів шляхом захисту унікальності різних культур, їх консолідації задля блага всього світу з повагою до кожної.

З іншого боку релятивізм має певні негативні наслідки такі як виправдання порушень прав людини, ризик морального нігілізму, у деяких випадках ускладнення застосування міжнародного законодавства, надмірна терпимість.

Етноцентризм, в свою чергу, зміцнює національну ідентичність, сприяє консолідації та мобілізації у кризових ситуаціях, слугує збереженню культурної спадщини. Втім крайні форми етноцентризму можуть переростати у зневагу та неприйняття інших культур, дискримінацію, ксенофобію, упереджене мислення, гальмування глобальної інтеграції.

Ксеноцентризм, як протилежність етноцентризму, з одного боку може свідчити про відкритість до нового, прагнення до змін, інтеграцію у світову спільноту, високий рівень толерантності. Але така концепція несе негативні наслідки для власної культури: її знецінення, залежність від іноземного (що не завжди сумісне з місцевим контекстом), шкода національній економіці, комплекс меншовартості, послаблення культурного суверенітету, ідеологічна вразливість та схильність піддаватись маніпуляціям, знецінення національного інтересу в дипломатії, нерівноправне міжнародне партнерство.

Поодинокі та, особливо крайні прояви всіх розглянутих концепцій, не здатні принести максимум користі суспільству, тож на сьогодні країнам варто навчитись знаходити баланс з метою досягнення блага як на міжнародному так і на національному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Yeganeh H. Is the Universal Declaration of Human Rights Culturally Universal? A Modernization Theory Perspective. *Journal of Developing Societies*. 2025. Vol. 41, № 2. P. 268–292.
2. Zúñiga D. How many worlds are there? One, but also many: Decolonial theory, comparison, 'reality'. *European journal of political theory*. 2025. Vol. 24, № 2. P. 264–287.
3. Bayuo J. Indigenous African Philosophy as a Paradigm for Health and Social Care Research: A Philosophical and Methodological Discussion. *Nursing Inquiry*. 2025. Vol. 32, № 2.
4. Культурний релятивізм. *Обираєш Ти*: веб-сайт. URL: <https://uchoose.uacrisis.org/kulturnyj-relyatyvizm/> (дата звернення: 21.04.2025).
5. Самсонова А. Є. Універсальність прав людини і культурний релятивізм. *Міжнародне право в період турбулентності міжнародних відносин : збірник матеріалів Всеукр. наук. студент. інтернет-конференції*. 2021. С. 112–114. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fc7c9ea0-05df-4789-972b-1640c7c02084/content> (дата звернення: 21.04.2025).

6. Гіоргадзе Г. В. Культурний релятивізм та його наслідки для національної самобутності народів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 3. С. 7–11. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=606953> (дата звернення: 21.04.2025).
7. Климчук І., Трофименко Л. Особливості забезпечення та гарантування прав жінок в ісламській республіці Іран. *Літопис Волині*. 2022. № 27. С. 196–200. URL: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2022.27.33> (дата звернення: 21.04.2025).
8. Етноцентризм та культурний релятивізм. *LibreTexts – Ukrayinska*: веб-сайт. URL: <https://surl.li/mekbjv> (дата звернення: 21.04.2025).
9. Ксеноцентризм – тлумачення. *Горох – українські словники*: веб-сайт. URL: <https://goroh.pp.ua/Тлумачення/ксеноцентризм> (дата звернення: 21.04.2025).
10. Thatcher M.H. *Statecraft: Strategies for a Changing World*. New-York, 2002. 512 p.